

Kirkkoherra Antti Lizelius nostatteli köyhäinhoitoa jo 1700-luvulla

JYRKI PIETILÄ

”Unohdettu suurmies”, tavataan usein sanoa. Antti Lizeliukseen, jonka syntymästä tänä syysynä tulee kuluneeksi 300 vuotta, tämä voi päteäkin. Mynämäen kirkkoherra oli suomalainen kelpo davinci sosiaalityön edelläkävijänä.

Lähtemättömimminkin kirkkoherra Anders eli Antti Lizelius (1708–1795) säilynee suomalaisessa kansallisgalleriassa sitä kautta, että hän sai aikaan maamme ensimmäisen suomenkielisen lehden: Suomenkieliset Tieto-Sanommat (1775–1776). ”Vaikka lainsuomennostyötä oli suoritettu useaan otteeseen 1500-luvulta lähtien ja asetusten suomennoksia oli painettukin ja julkisesti luettu yhtä kauan, on Antti Lizeliusta pidettävä suomenkielisen profaanikirjallisuuden varsinaisena perustajana. Tunnetuin hän on ensimmäisen suomenkielisen sanomalehden toimittajana ja julkaisijana”, kirjoittaa Martti Rapola (1963b, 224–225).

Lisäksi Lizelius, ensin Pöytyän ja sitten Mynämäen kirkkoherra, vastasi Raamatun suomentamisesta, joka kesti käytössä puolitoista vuosisataa, 1930-luvulle asti. Tuon kansanraamatun kielen on uumoiltu vaikuttaneen Aleksis Kivenkin kirjoittamiseen (Rapola 1963a, 153). Lizelius oli arvostettu pappi ja sytyttävä saarnaaja. Tämä vakaa kirkkoherra, jos kuka, oli monitoimimies, niin kuin tuon ns. hyödyn ajan oppineiden toivottiin usein olevankin. Kuvaavaa on, että Lizelius oli jopa perunanviljelyn varhaisia edistäjiä maassamme ja lehtensä palstoilla myös kelpo maatalousvalistaja.

Antti Lizelius: mikä miehiään?

Lizeliusta pitivät monet pitkään Punkalaitumella syntyneenä, mutta tätä nykyä kukaan ei voine

kumota sitä tietoa, että Lizeliuksen syntymäkunta on Tyrvää eli nytemmin Vammala ja kohta kuntaliitoksen myötä Sastamala. Tyrvään Sanomat, maan vanhin paikallislehti, kunnioitti Lizeliuksen syntymän 250-vuotismuistoa hoitamalla vuonna 1958 Villin eli nykyisen Vehmaan talon pihapiiriin muistolaatan. (Tiitinen 2002, 34–36.)

Isoviha näyttää koituneen Antti Lizeliuksen kohtaloksi: hän oli sotälapsi, joka varmaan joutui kokemaan vähän samanlaista kuin vaikkapa sanantaitajat Anu Kaipainen ja Erno Paasilinna, jotka joutuivat evakkoon kaksi ja puoli vuosisataa myöhemmin. ”Hänen lapsuusvuotensahan sattuivat maamme historian raskaimpiin aikoihin, Isonvihan vuosiin”, kirjoittaa pienoiselämäntekijä T. K. Otava (1931, 11).

Karkun kappalaisen Barthold Lizeliuksen, Antin sedän, mainitaan paenneen isonvihan alussa vuonna 1713 Turkuun. Viisivuotiaan Antinkin arvellaan tällöin siirtyneen siihen suuntaan perheensä mukana. Lizeliuksen henkilöhistoriassa on suuri aukko. Millaisia olivat Lizeliuksen lapsuuden ja nuoruuden vuodet, jäänee arvoitukseksi. Hänen henkilöhistoriaansa enimmin penkonut Otavakaan ei voi todeta muuta kuin:

”Toukokuun 31 p. 1731 Andreas Simonpoika Lizelius sitten saa päästötodistuksen Turun katedraaliskoulusta, ja vasta tästä ajankohdasta alkaen on verrattain tarkoin tiedossamme hänen elämänsä vaiheet. Päästötodistuksen saatuaan hän kirjoittautui kesäkuun 3:nä ylioppilaaksi Turun akatemiaan, tullen Satakuntalaisen osakunnan jäseneksi.”

Siis Turussa tai ainakin jossain Turun seudulla näyttää Lizelius varttuneen nuorukaiseksi. Eli jos hänen syntymäkuntansa suhteen ei liene enää epäselvyyttä, niin hänen muiden varhaisten elinvaiheidensa suhteen kyllä on.

Yhtä kaikki, hän varttuu, ja hänen viisautensa karttuu. Vuonna 1737 apurahoinkin palkittu lahjakkuus vihittiin papiksi, ja pian hän pääsi opettajaksi Turun katedraalikouluun. Sitten vuonna 1741 hän tuli nimitetyksi kirkkoherraksi Pöytyälle; sitä hän hoiti kaksi vuosikymmentä. Pöytyällä kirjaantuvatkin Lizeliuksen ensimmäiset maineetot Suomen historiaan: hän on se kirkkoherra, joka tahtoi ensimmäisenä, että pitäjän- eli kirkkokokouksen pöytäkirjat kirjoitetaan suomeksi. (Tommila 1995, 86–89.) Näin myös tapahtui, ja Lizeliuksen saavutus onkin merkittäviä ensi saavutuksia julkishallinnon tiedotuksen kehittämisen saralla.

Vuodesta 1761 kuolemaansa asti Lizelius toimi Mynämäen kirkkoherrana ja samalla rovastikunnan kontrahti- eli lääninrovastina. Kirkkoherran virkaan hän pääsi ilmeisesti niiden ansioiden nojalla, jotka hän oli saavuttanut Raamatun suomennosten kehittäjänä. Yksi kirjain voi olla suurikin asia: juuri Lizeliuksen käännösprojektin aikaansaannoksia oli esimerkiksi c-kirjaimen vaihtaminen suomen kielessä k-kirjaimen. Lizelius loi myös suuren joukon uudissanoja. Hänen eri yhteyksissä synnyttämiään muodosteita ovat vaikkapa sanat Jäämeri, kauhu, keino, kertomus, lehti, perustella, suostutella, syöpä ja vuosisata.

Laaja-alaisuudesta kielii sekini, että Lizelius haki kerran Turun akatemian ns. pyhien kielten professuuria. Raamatun suomentaja taisi myös ison kirjan tärkeitä kieliä kreikkaa ja hepreaa. Ja käännöstyössä olivat hänen apunaan kuulemma myös latinan-, saksan- ja tanskankieliset käännökset. (Otava 1931, 21; Kuuliala 1947, 195.) Kielitaitoa riitti.

Harrastuksensa suomen kieltä ja kansankulttuuria kohtaan Lizelius oli kuulemma omaksunut paljolti toimiessaan nuorena miehenä Huitisissa kotiopettajana rovasti Nikolaus Idmanin perheessä.

“Ensimmäinen todellinen sanomalehtemme”

Pitkäikäinen Lizelius ehätti vaikuttaa Mynämällä kirkkoherrana kolme ja puoli vuosikymmentä. Tuona ajanjaksona siirryttiin Aadolf Fredrikin kuninkuudesta Kustaa III:n kuninkuuteen ja ehtipä vielä tapahtua jälkimmäiseen kohdistunut hallitsijanmurhakin, minkä seuraamuksena Lizelius eli vielä pari viimeistä elinvuottaan Kustaa IV Aadolfin alamaishena.

Mynämäen kirkon yhden Suomen kaikkein kookkaimpiin kuuluvan herranhuoneen herra oli arvostettu sielunpaimen. Kaikesta päätellen Lizelius suoritti papintyönsä kelpoisasti, vaikka moninaisten sivuuskareiden voi olettaa myös tuotaneen niin sanotusti ajankäytöllisiä ongelmia. Hänen edukseen kirkonmiehenä on esitetty, että naapurikunnissa vahvan kasvualueen saanut herrännäisyys ei lähtenyt rehottamaan Mynämällä, koska siellä seurakunnan paimen toimi niin kuin toimia piti ja näyttäisi olleen viisas kirkollinen diplomaattikin. (Otava 1931, 38–39.)

Lizelius ei ollut samoilla linjoilla kuin Nousiainen kirkkoherra Abraham Achrenius. Tämän ”suhtautuminen kulttuurivirtauksiin oli, kuten heränneiden yleensä, kielteistä”, kun oli Lizeliuksen ”elämäkatsomus taas myönteinen ja kiihkoton”, Otava (1931, 38) kirjoittaa. Lizeliuksen ja Achreniuksen erilinjaisuudesta piiryykin kulttuurihistoriallisesti kiintoisa jana 1830-luvulle, J. L. Runebergin ja pietisti Lars Stenbäckin Helsingfors Morgonbladina palstoilla käymään debattiin, joka on jäänyt elämään edellisen kirjoittamina ”Vanhan puutarhurin kirjeinä” (Tommila 1988, 117). Missä Lizelius ja Runeberg olivat kristillisyydessään avaramielisiä, siinä heidän vastapelurinsa halusivat tuomita erinäiset maalliset ilot.

Mediahistorian kannalta aikakirjoihin on noilta ajoilta porautunut vuosiluku 1771. Tällöin Aurora-seura alkoi julkaista Suomen ensimmäistä lehteä nimeltään ”Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo”. Suomi oli lehdenjulkaisemisessa eurooppalaisittain periferiaa. Henrik Gabriel Porthan ja kumppanit toki ansaitsevat aktiivisuudestaan tunnustuksen: Suomeen saatiin samantyyppinen maakuntalehti, jonkalaisia oli jo syntynyt varsinaiseen Ruotsin valtakuntaan.

Lizeliuksen Suomenkieliset Tieto-Sanomamat oli yhdenlainen ihme: suomenkielinen lehti ennen kuin maallisen suomen kielen kirjallinen viljely oli levinnyt tuskin almanakkoja pidemmälle. Seuraavan kerran rohjettiin Suomessa yrittää suomenkielisen sanomalehden julkaisemista vasta 1820-luvun alussa, jolloin syntyi Turun Wiikko-Sanomamat.

Uutisjournalismin kannalta Suomenkielisissä Tieto-Sanomissa on kiintoisinta se intensiteetti, jolla lehti eli Lizelius seurasi meneillään olleen Pohjois-Amerikan vapaustaistelun vaiheita. Uutinen tosin kulki niin nopeasti, kuin se saattoi laivalla Atlantin toiselta puolen kulkea: tavanomais-

ta oli, että Tieto-Sanomien Amerikka-utisointi laahasi noin kolme kuukautta jäljessä. Päiviö Tommilan (1988, 54–58) mukaan Tieto-Sanomat ”oli ensimmäinen ulkomaanuutislehtemme, ja jos sanomalehden yhdeksi kriteeriksi asetetaan yleisten uutisten julkaiseminen, Lizeliuksen lehti oli itse asiassa ensimmäinen todellinen sanomalehtemme”.

Vaivahoitoa ja köyhäinhoitoa

Mutta mikä onkaan Lizeliuksen sija suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan luomisessa? Lizeliuksen tekemisiä pohtiessa joutuu pakostakin kysymään, miten sosiaalityön historia on kulkenut täällä Pohjan perillä viimeksi kuluneen neljänneksituhannen mittaan. Pelkästään terminkäytön muuttuvuus, ellei peräti häilyvyys, on huomiota herättävää. Vielä 1900-luvun alussa puhuttiin ”vaivahoidosta”, sitten siirryttiin käyttämään nimeä ”köyhäinhoito”, kunnes päädyttiin viisikymmenluvulla ”huoltoapuun”.

Jo Ruotsin vallan lopulla kannettiin huolta siitä, miten vähäväkisimmät tulevat toimeen. Perinne juontui toki jo kauempaakin. Esimerkiksi Ruotsin keskiaikaisissa maakuntalaeissa oli määräys, jonka mukaan osa kirkon viljakymmenyksistä oli jätettävä talonpojille käytettäväksi köyhien avustamiseen. Tärkeä rooli vähäväkisten elämän turvaamisessa oli myös hospitaaleilla, jotka sijaitsivat tavallisesti luostarien yhteydessä, olivat turvakodin tapaisia ja joista sitten kehkeytyi sairaaloita. Kerjuukin oli viranomaisten ainakin pitkin hampain siedettävä. (Tavastähti 1926, 15; Helsingius 1917, 67–69; Tietosanakirja 1919, 439–443; Toikko 2005, 38–39.)

Mynämäessä oli kunnan oman paikallishistorian (Perälä 1963, 224–225) mukaan oltu edistyksellisiä ”huoltotoiminnassa” jo viimeistään nälkävuosien 1695–1697 antamasta sysäyksestä. ”Ruotuhoido” oli siellä saatu käyntiin jo 1720-luvulla. Toisin sanoen tietty ruotu piti huolta tietyistä hoidokista.

”Pitäjän talot sijoiteltiin aikaisempaa pienemmiksi ryhmiiksi eli ns. ruoduiksi, joista kukin oli velvollinen elättämään yhtä tai useampaa sille määrättyä köyhää”, kuvaa Timo Toikko (2005, 40) tätä laajemminkin maassamme käyttöön otettua järjestelmää. ”Vaivahoidossa” vastasivat maallisen vallan tehtävistä ylipäänsä seurakunnat.

”Waiwaisten wara-aitta” Pöytyälle ja Mynämäkeen

Mutta sitten kääntyi lehti: Antti Lizelius mullisti sosiaalityötä niin Pöytyän kuin Mynämäen kirkkoherrana. Noihin aikoihin kruununkin taas heräili, olihan hallitus antanut vuonna 1773 uuden asetuksen köyhäinhuollosta. Tämä asetus lienee vaikuttanut Lizeliukseen, mutta myöskään se mahdollisuus ei ole mahdoton, että Lizeliuksen on Mynämäeltä käsin tullut vaikuttaneeksi Tukholman päättäjiin. (Otava 1931, 60.)

Lizeliuksen ehdotuksesta päätettiin Pöytyällä vuonna 1758 kerätä sunnuntaikolehdit vaivaiden hoitoon ja perustaa köyhäinmakasiini, ”waiwaisten wara-aitta”, ensimmäisenä koko maassa. Makasiiniin ostettiin vaivaiskassan säästövaroilla vuosittain viljaa, jota keväisin lainattiin siemeniksi talonpojille. Korkoakin perittiin ja viljanapaa tietenkään. Makasiinin tuotto käytettiin köyhäintalon asukkien hyväksi. Hallanaralla, katovuosien vaivaamalla Pöytyällä tämä lainamakasiini saavutti kansan suosion.

Pöytyän-kokeilunsa Lizelius kehitti täyteen mittaan Mynämäessä. Hän sai aikaan köyhäinmakasiinin sinne vuonna 1767. Ruotujärjestelmään perustunut köyhäinhuoltojärjestelmä ei Lizeliusta tyydyttänyt. Tulokset eivät aina olleet kummoiset, ja seurauksena oli vähäväkisen kansan jatkuvaa kerjuulla käyntiä. Lizelius korvasi ruodut taloilta perittävällä köyhäinverolla, joka koottiin viljana ja papuina köyhäinhuoneen ylläpitoa varten. Kaikkein huonokuntoisimmat henkilöt siirrettiin vuonna 1763 rakennettuun Helijärven köyhäintupaan, jota myöhemmin laajennettiin useita rakennuksia käsittäväksi. Parempikuntoiset, muualla asuvat köyhät saivat kassasta avustuksen ylläpidokseen. Köyhäinhuoltoon kerättiin varoja toki myös maantien varressa seisseen vaivaiskassan avulla. (Perälä 1963, 224–237.)

Köyhäintalossa harjoitettiin myös viljelystä. Etenkin tupakanviljely kuuluu olleen tuottoisaa. Lisäksi talon asukkaiden käsittöiden tuotoksia kudelmissa köysiin myytiin, ja näin saatiin lisätuloja (Kuuliala 1947, 192–193.)

Vara-aitassa kävi aikamoinen osto- ja myyntitrafikki: jyvää sekä hankittiin ostamalla että saatiin lahjoituksina. Sitten jyvää lainattiin, korkokin lainaajilta perien. Korkojyvien arvellaan tyydyttäneen ns. vaivaiden tarpeet. Lainaustoimintaa varten nimitettiin hoitokunta, johon kuuluivat kirkkoherra, kaksi säätyläistä ja kaksi talon-

poikaa. Epäluulojen eliminoimiseksi aitan oveen oli hankittu kolme lukkoa, ja ovi saatiin siis avatuksi vain kolmen eri avaimenhaltijan läsnä ollessa. Tällaiseen varotoimeen oli mentävä, kun epäluuloisia riitti.

Köyhäinhoidon uudistusten pyörteissä Lizeliusta syytettiin köyhäinkassan varojen väärinkäytöstä. Vaivaisukon tuottamien rahojenkin epäiltiin päätyneen sokerin ostoon kirkkoherran omaan talouteen. Puhuttiin Lizeliuksen ”sokeri-aijasta”. Varusmestari J. J. Mittler syytti Lizeliusta useassa kokouksessa väärinkäytöksistä ja sai aikaan köyhäintilien tarkastuksen. Mitään epäselvää ei tileistä kuitenkaan löytynyt.

Mittler vastaan Lizelius: tuossa voidaan nähdä yksi varhainen vastakkainasettelu, nykyisestä ns. hyvinvointiyhteiskunnastammekin niin perintu. Varusmestaria näemmä harmittaa yhteisten varojen syyttäminen vähäosaisille, jotka hän ilmeisesti näkee ajan sosiaalipinnareina. Hän syylistää Lizeliusta syyllistämästä päästyäänkin. Nismieskin näkee asiakseen puuttua peliin, kun Mittlerillä ei tunnu olevan panna peliin muita argumentteja kuin omat ennakkoluulonsa. Vuonna 1777 oli Mittler, ”kirkossa alttarin edessä seisoen miekka vyöllä vaatinut kirkon tilejä tarkastettavakseen”. Niinpä jopa ”epäiltiin, oliko Mittler täydessä ymmärryksessä”. (Perälä 1963, 234.)

Joku voisi nähdä kelpo näytelmänkin aineksia Lizeliuksen ja Mittlerin vastakkainasettelussa.

Voidaan ounastella, että Lizelius on tuntenut pikku väännoissä olonsa turvatuksi, olihan hänen tukijanaan Turun piispana 1757–1775 sekä peräti Upsalan arkkipiispana 1775–1786 toiminut Karl Fredrik Mennanderkin. Lizelius ja Mennander olivat opiskelutovereita ja ystäviä, ja tiedetäänpä Lizeliuksen yhdessä Huittisten papin Idmanin kanssa vaikuttaneen – lobanneen, sanoisi nykysuomalainen – Mennanderia Turun piispaksi. Mennander puolestaan näyttäisi osoittaneen Lizeliukselle vastastävyyttä: hän muun muassa lausui kauniita mainesanoja Lizeliuksen köyhäinhoitojärjestelyistä todeten niiden vaikuttaneen malleina jopa Turussa asti. (Otava 1931, 20.) Mennanderin lausunnon objektiivisuutta tuskin lienee kiistäminen.

Ensimmäiseksi kunnallisen köyhäinhuolto-ohjesäännön mainitaan tulleen voimaan Turussa vuonna 1786 (Tavastähti 1926, 21). Kuka tietää, vaikka tuossakin olisi ollut takana Lizeliuksen vaikutusta.

Myös hyvinvointivaltioajatuksen isä?

Lizelius oli kirkkoherra, joka halusi aidosti suoda kaikkien sielunpaimennettaviensa elävän ihmisarvoista elämää jo ”tämän puoleisessa”. Lizelius on nähtävä 1700-luvun puolellessavälissä alkaneen ns. hyödyn kauden edustajana. ”Papit ja pappilat näyttivät mallia ja saarnasivat moninaisen taloudellisen hyödyn puolesta. Lizelius oli tässä suhteessa aikansa merkittävimpiä kirkkoherroja”, Tommila (1995, 86) kirjoittaa.

Vaikka Lizeliuksen elämäntyön kestävin anti onkin eri tarkastelijoiden mielestä hänen lehtensä ja hänen työnsä suomen kielen uudistamiseksi, muistaa esimerkiksi elämäkerrankirjoittaja Otava (1931, 38–39) myös sen toisen puolen:

”Kauaskantoisinta, mitä hän on käytännöllisen elämän alalla saanut aikaan, on hänen toimintansa yhteiskunnan kovaosaisten auttamiseksi. Hän *loi erikoisen ja suurelta osaltaan omaperäisen vaivaishoitolaitoksen*, joka oli sen ajan oloihin nähden kerrassaan käänteentekevä. Joskin se täydellisimpänä oli toteutettuna vain Mynämässä, niin se tuli ainakin osittain malliksi hiippakunnan muissa pitäjissä vaivaishoitoa uudistettaessa. Kuinka *uudenaikainen Lizeliuksen luoma vaivaishoitojärjestelmä oli*, siitä saamme käsityksen muistaessamme, että vasta 1800-luvun puoliväliin mennessä hävisi oleellisimmilta osiltaan ero Mynämäen ja sen naapuriseurakuntien vaivaisihoidossa.” [kursivoinnit: kirjoittaja]

Otava alleviivaa Lizeliuksen sosiaalipoliittisen ajattelun edistyksellisyyttä. Lait ja asetukset edellyttivät ”pääasiallisesti kerjäläisten avustamista, siis armeliaisuutta”, kun taas Mynämäen kirkkoherra yltyi ylemmäksi:

”Lizelius koetti köyhäinhoidon vakiinnuttaa *ohjesääntöiseksi, seurakunnalliseksi laitokseksi*. Hänellä olikin ennestään runsaasti kokemusta, sillä jo aikaisemmin hänen aloitteestaan oli vaivaisten vara-aitta perustettu sekä Pöytyälle että Yläneelle. Mutta *Mynämäkeen hän jo loi köyhäinhuolto- ja makasiinilaitoksellaan yhtenäisen kokonaisuuden*.” [kursivoinnit: kirjoittaja]

Otava onkin sitä mieltä, että Lizeliusta voi pitää 1700-luvun ”etevimpänä köyhäinhoidon järjestäjänä maassamme”.

Otavan maallisempaa kolmekymmenluvun näkökulmaa vasten Wiljo-Kustaa Kuuliala (1947, 193) heittää sotien jälkeisen kirkollisemman näkökulman. Mutta Kuulialakin päätty Lizeliuksen sosiaalityön merkitystä arvioidessaan samaan:

”Järjestelmää on pidettävä suorastaan *käänteentekevänä maamme köyhäinhoidon historiassa*. Aiemmin oli ko-

vaosaisten tavalla tai toisella kerjättävä toimeentulonsa. Nyt köyhäinhoito muuttui *seurakunnalliseksi asiaksi*. Lizeliusta on tämän johdosta pidettävä sangen huomattavana huoltomenetelmän kehittäjänä. Hänen *esimerkkiään alettiin pian jäljitellä* muissakin seurakunnissa.” [kursivoinnit: kirjoittaja]

Otavan ja Kuulialan kiteytykset ansaitsevat uudelleentarkastelun. Mikäli miehet ovat oikeassa, lienee Lizelius todella käänteentekevä sosiaalipoliittinen ajattelija ja tekijäkin: ei armeliaisuutta vaan oikeus toimeentuloon. Lizeliuksen ajattelussa voi moni jo aavistella pohjoismaisen hyvinvointivaltioajattelun ituja. Jos toinen Suomen Antti, Chydenius, oli noihin aikoihin kehityksen kärjessä painovapausaatoksissaan, niin eipä liene ajan suurista Anteista toinen, tämä Lizelius, jäänyt paljon kaimaansa pahemmaksi?

Lizeliusta, kirkonmiestä, ohjasi hänen käytännön toimissaankin epäilemättä kristillinen vakuumus. Kuvaava on keskustelu, joka käytiin Mynämäen pitäjänvanhimpain kokouksessa vuoden 1774 alkupäivinä. Lizelius ehdotti, että vastedes kerättäisiin kolehti Mynämäessä kahdella haavilla niin, että toisen haavin tuotto menisi köyhille. Pöytäkirjan liitteessä Lizelius perusteli ehdotustaan näin:

”Tässä muistutetan, ettei tämä ole uusi toimitus, niinkuin monikahdat luulevat, vaikka se on rakkauden kylmenemisestä unohdun jäänyt. Se oli jo Apostolitten aikana sääty.”

Lizelius lainaakin sitten Paavalin galataiskirjettä (Gal. 2:10). Lainattu kohta kuuluu uudemman Raamatun kielellä näin: ”Heidän köyhänsä meidän vain tuli muistaa, ja niin minä olen ahkerasti tehnytkin.”

Lizeliuksen rooli pohjoismaisen hyvinvointivaltioidean varhaisena kehittäjänä lienee siis tärkeä. Olisiko joku voinut olla ainakaan Ruotsin valtakunnassa tai ainakaan sen itäisessä periferisessä osassa juuri Lizeliusta edelläkään?

Professori Krohn hieman painoi alas

Lizeliuksen merkitystä epäilevän voi olla hyvä tutustua kirkkoherran Aurora-seuran lehteen kirjoittamaan artikkeliin (Berättelse om Fattig-Magaziner 1774) sekä hänen omissa lehdessään julkaisemiinsa kahteen muuhun (Waiwaisten holhomisen muoto 1776; Wielä waiwaisten holhomisesta 1776).

Jo Lizeliuksen suomenkielisen, useissa osissa ilmestyneen artikkelin alku kertoo paljon. Ajan monitoimimies yhtäältä sosiaaliturvan rakentaja ja toisaalta lehdenjulkaisija on vaikeassa roolissa: miten kirjoittaa omista aikaansaannoksistaan sortumatta omakehuun? Näin alkaa Lizeliuksen teksti:

”Mynämäessä on jo wanhudesta ollut waiwaisten huone Emä-Kirkon tykönä, Kirkon Maan päällä, joka maa kutsutan Helijärwexi (Heligwärf). Mutta että se waiwaisten huone oli jo tullut ränstyneeksi perustukseen asti, niin rakettiin siihen vuonna 1763 kewäällä uusi waiwaisten ja sairasten huone, kammioin ja ylikammioin kanssa, Kuninkallisen Kirkko-Lain 28. Luw. 4. §. ja yhteisen Lain Rakennus Kaar. 26. Luw. I. §. woimalla, edellä käyden kirkonkokouksen päätöksen jälkeen.”

Ajan suomen kieltä on jännittävä lukea. Lizelius, vammalalainen, toi tuon ajan suomeen paljon sisäsuomalaisia, voitaneen sanoa länsihämäläisiä, piirteitä. Edessäpäin oli toki vielä länsi- ja itämurteiden taistelu, joka realisoitui julkisuudessa Turun lehdissä vasta 1820-luvulla (Tommila 1988, 86, 88–89).

Syksyllä 2008 tulee kuluneeksi kolme vuosisataa Lizeliuksen syntymästä. Kirkkoherra ansaitsisi kunnan rehabilitoinnin. Hän oli julkaisemistoiminnassaan valitettavasti aikaansa edellä: suomenkieliselle rahvaanlehdelle ei ollut riittävästi menekkiä, semminkin kun tuo rahvas oli herännäisliikkeiden vaikutuksesta epäluuloinen vähän kaikkea maallista lukemista kohtaan (Rapola 1963b, 233).

Pitkään oli vallalla luulo, että 1820-luvun alussa perustettu Turun Wiikko-Sanomien olisi ensimmäinen suomenkielinen lehti. Lisäksi esimerkiksi professori Julius Krohn, kulttuurisuvun vesa, meni ja vähätteli Lizeliuksen lehteä. Krohn veisteli 1800-luvun loppuvuosina ilmestyneessä postuumissa teoksessaan Lizeliuksen lehden käytännönläheiseen valistusaineistoon viitaten, ettei ”talonpoikakaan ole luontokappale, jota käy paljaalla appeella tyydyttäminen” (ks. Otava 1931, 127–128). Professori kohottikin Turun Wiikko-Sanomien lehtenä aivan toiselle tasolle. Ehkä Krohnin hienoisesta ylenkatseesta on siirtynyt jotain myöhempiinkin historiankirjoituksiin.

Hieman unohdettu suurmies, voitaisiin Lizeliuksesta siis todeta. Ei hänestä ole saatu aikaan elämäkertaa sitten T. K. Otavan tuotoksen. Kelpo papissa, raamatunsuomentajassa, suomen kielin kehittäjänsä, lehdenjulkaisijansa ja maatalousvalistajansa oli myös aino annos sosiaalityöntekijää – aikansa veikkohurstia, popularisoisi ehkä joku.

KIRJALLISUUS

- BERÄTTELSE OM FATTIG-MAGAZINER I VIRMO PROBSTERI. Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo, 18 & 19, 1774
- HELSINGIUS, GUSTAF ADOLF: Köyhäinhoidon käsikirja. Toinen uudistettu painos. Porvoo: Holger Schildt, 1917
- ISO TIETOSANAKIRJA VII. Helsinki: Otava, 1934
- KUULIALA, WILJO-KUSTAA: Antti Lizelius (1708–1795). Teoksessa: Haavio, Jaakko (toim.): Mikael Agricolasta E. W. Pakkalaan. Suomen kirkon paimenien elämäkerrasto. Helsinki: WSOY, 1947
- OTAVA, T. K.: Antti Lizelius ja hänen ”Suomenkieliset Tietosanomansa”. Teoksessa: Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. V jakso, II osa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1931
- PERÄLÄ, VÄINÖ: Mynämäki 1260–1960. Mynämäki: Mynämäen kunta & seurakunta, 1963
- RAPOLA, MARTTI: [Lizelius-esipuhe]. Teoksessa: Suomenkieliset Tieto-Sanomat 1775–1776 [näköispainos]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1959
- RAPOLA, MARTTI: Raamatun suomennos kirjakielen normien vakiinnuttajana. Teoksessa: Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava 1963a
- RAPOLA, MARTTI: Suomenkielisen proosan huomattavimmat vaihteet isonvihan jälkeen. Teoksessa: Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava 1963b
- SILANDER, ALPO: Antti Lizelius ja Suomenkieliset Tieto-Sanomat. Valvoja 1918: 371–382
- SILANDER, ALPO: Lizelius, Antti. Teoksessa: Kansallinen elämäkerrasto. III osa. Helsinki: WSOY, 1930
- SILANDER, ALPO: Suomenkielisen sanomalehdistön esi-
koinen, Suomalaiset Tieto-Sanomat. Eräitä piirto-
ja Antti Lizeliuksen lehden vaiheisiin. Uusi Suo-
mi 15.1.1926
- SILANDER, ALPO: Suomenkielisen sanomistomme esikoisten esittäytymiset. Helsingin Sanomat 1.11.1904
- SUOMEN HISTORIAN PIKKUJÄTTILÄINEN. Helsinki: WSOY, 2003
- TARKIAINEN, VIILJO: Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta. Porvoo: WSOY, 1922
- TAVASTÄHTI, ELLI: Köyhäinhoidon käsikirja. Porvoo: WSOY, 1926
- TIETOSANAKIRJA. Kymmenes osa. Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 1919
- TIITINEN, ILPO: Kirja muistaa parhaiten. Kirjoitelmia Vammalan seudun kirjoista ja kirjantekijöistä. Vammala: Tyrvään Sanomat, 2002
- TOIKKO, TIMO: Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan. Tampere: Vastapaino, 2005
- TOMMILA, PÄIVIÖ: Suomen kielen uudistaja Anders Lizelius (1708–1795). Teoksessa: Kansallisgalleria. Suuret suomalaiset. Sääty-yhteiskunnan Suomi (11501850). Helsinki: Weilin + Göös, 1995
- TOMMILA, PÄIVIÖ: Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet. Teoksessa: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Suomen lehdistön historia 1. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 1988
- TURPEINEN, OIVA: Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905. Helsinki: VAPK-kustannus, 1991
- WAIWAISTEN HOLHOMISEN MUOTO MYNÄMÄEN PITÄJÄSÄ. Suomenkieliset Tieto-Sanomat, 47 (1776)
- WIELÄ WAIWAISTEN HOLHOMISESTA MYNÄMÄESÄ, WAIWAISTEN WARA-AITAN TOIMITTAMISELLA. Suomenkieliset Tieto-Sanomat, 8 (1776).